O‘ZBEKISTONDA BYUDJET TURLARI VA YOSHLAR BYUDJETI

Eshanqulov Rasul Nodir o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi
Moliya yo‘nalishi bo‘yicha magistratura bosqichi tinglovchisi (sirtqi)
Nazarov Shoxboz Azamatovich
Doctoral student (PhD),
Tashkent State Transport University,The Republic of Uzbekistan, Tashkent
Ergasheva Vasila Valizhonovna
Senior Lecturer
Tashkent State Transport University, Tashkent, Republic of Uzbekistan
email: ledi.81@mail.ru

Qabul qilindi: 05.02.2026
Ko‘rib chiqildi: 06.02.2026
Tasdiqlandi: 07.02.2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasidagi byudjet turlari tahlil qilinib, byudjet tizimining tashkiliy-huquqiy asoslari hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy byudjetlar evolyutsiyasi va xorijiy davlatlardagi ilg‘or tajribalar ko‘rib chiqiladi. Maqolaning asosiy qismi Yoshlar byudjetini O‘zbekiston sharoitida joriy etish masalasiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ushbu tashabbusning ustunliklari, kamchiliklari va yoshlar ishtirokida byudjet shaffofligini oshirish mexanizmlari, yoshlarning kelajak investitsiyasi sifatidagi salohiyatini moliyalashtirish imkoniyatlari atroflicha muhokama qilingan.

Davlat byudjeti – har qanday mamlakatning moliyaviy asosi bo‘lib, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirishning muhim vositasidir. U iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, ijtimoiy sohani moliyalashtirish va mamlakat taraqqiyotini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda byudjet jarayoni ochiqligi va shaffofligini oshirishga, shuningdek, aholining, xususan yoshlarning byudjetni shakllantirish va xarajatlarni belgilashdagi ishtirokini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

1. **O‘zbekiston Respublikasida byudjet turlari.** O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga muvofiq, mamlakatning byudjet tizimi quyidagi asosiy turlarni o‘z ichiga oladi:

- **Davlat byudjeti:** Respublika byudjeti, Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarini o‘z ichiga oladi.
    - **Respublika byudjeti:** Umumdavlat ahamiyatiga molik xarajatlarni (mudofaa, xalqaro faoliyat, respublika ahamiyatidagi infratuzilma loyihalari va boshqalar) moliyalashtiradi.
    - **Mahalliy byudjetlar:** Tegishli hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini (ta’lim, sog‘liqni saqlash, mahalliy yo‘llar va boshqalar) ta’minlaydi.
- **Davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlari:** Pensiya jamg‘armasi, Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi kabi maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan mablag‘larni boshqaradi.
- **O‘zbekiston Respublikasining tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi byudjeti:** Strategik muhim investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun mo‘ljallangan.
- **O‘zbekiston Respublikasi Konsolidatsiyalashgan byudjeti:** Yuqorida sanab o‘tilgan barcha byudjetlar va Davlat maqsadli jamg‘armalarining byudjetlarini o‘z ichiga olgan umumiy byudjet hisoblanadi.
- **Tashabbusli byudjet (Aholining bevosita ishtiroki):** Byudjet mablag‘larining bir qismini (masalan, mahalliy byudjetlar xarajatlarining bir qismi) aholi takliflari asosida aniqlangan tadbirlarga yo‘naltirish mexanizmi. Bu so‘nggi yillarda byudjet shaffofligini oshirishdagi eng muhim islohotlardan biridir.

2. **Chet el davlatlarida byudjet turlari.**
Xorijiy davlatlarda byudjet turlari ularning davlat tuzilishi (unitar yoki federativ), iqtisodiy modeli va byudjet tizimining tashkiliy tuzilishiga bog‘liq.

- **Davlat tuzilishiga ko‘ra:**
    - **Unitar davlatlar (Fransiya, Yaponiya, Qozog‘iston, O‘zbekiston kabi):** Odatda ikki pog‘onali byudjet tizimi (markaziy va mahalliy byudjetlar) amal qiladi.
    - **Federativ davlatlar (AQSh, Germaniya, Rossiya, Braziliya kabi):** Uch pog‘onali byudjet tizimi (federal byudjet, federatsiya sub’ektlarining byudjetlari va mahalliy (munitsipal) byudjetlar) qo‘llaniladi.
- **Tarkibiga ko‘ra:**
    - **Asosiy byudjet:** Joriy va kapital xarajatlarni o‘z ichiga oladi.

- **Ijtimoiy sug‘urta byudjetlari:** (Masalan, AQShda Social Security) pensiya, sog‘liqni saqlash kabi ijtimoiy sug‘urta to‘lovlarini moliyalashtiradi.
- **Maxsus byudjetlar:** Muayyan sohalar yoki maqsadlar uchun (masalan, infratuzilma jamg‘armalari, harbiy byudjetlar) tashkil etiladi.

- **Moliyalashtirish usuliga ko‘ra:**
  - **Natijaga yo‘naltirilgan byudjet (NPB):** Xarajatlar resurslarga emas, balki erishilishi kerak bo‘lgan natijalarga bog‘lanadi (ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda qo‘llaniladi).
  - **Dasturiy byudjet:** Xarajatlar ma’lum bir davlat dasturi doirasida rejalashtiriladi.

3. Zamonaviy davlatlarda byudjet turlarini o‘zgarishi va kelajakdagi trendlar

Zamonaviy byudjet tizimlari tobora quyidagi yo‘nalishlarda o‘zgarmoqda:

- **Ochiqlik va Shaffoflik (Participatory Budgeting):** Aholi ishtirokini kuchaytirish (O‘zbekistondagi **Tashabbusli byudjet** kabi) asosiy tendentsiyaga aylangan. Bu byudjet xarajatlarining samaradorligini va aholining hukumatga ishonchini oshiradi.
- **Yashil byudjet (Green Budgeting):** Byudjet qarorlarining atrof-muhitga ta’sirini hisobga olish, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish va barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan xarajatlarni ustuvor qilish.
- **Genderga asoslangan byudjet (Gender Budgeting):** Byudjet xarajatlari va daromadlarining ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilganligini tahlil qilish va rejalashtirish.
- **Kripto va Raqamli valyutalar ta’siri:** Kelajakda raqamli iqtisodiyotning o‘sishi byudjet daromadlarini yig‘ish va xarajatlarni amalga oshirish mexanizmlariga yangicha yondashuvlarni talab qiladi.
- **Muammolar:** Global iqtisodiy beqarorlik, davlat qarzining ortishi, ijtimoiy majburiyatlarning ko‘payishi (pensiyalar, sog‘liqni saqlash) va iqlimiy xavflar byudjet barqarorligiga tahdid solmoqda.

4. O‘zbekistonda yoshlar byudjetini tashkil qilish masalasi

O‘zbekiston aholisining katta qismini yoshlar tashkil etadi, bu esa davlat siyosatida ularga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi. Hozirda O‘zbekistonda “Yoshlar daftari” kabi jamg‘armalar yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal qilishga xizmat qilmoqda. Biroq, ****"Yoshlar byudjeti"****ni alohida byudjet turi yoki tizimi sifatida tashkil qilish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Taklif qilinayotgan "Yoshlar byudjeti"ning mohiyati: Bu byudjet yoshlarning bevosita ishtirokida shakllantirilgan, ularning ta'lim, bandlik, madaniyat va sport sohalaridagi ehtiyojlarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan **maqsadli dastur** bo'lishi mumkin.

- **Yoshlar byudjetini tashkil qilish masalasi (O'zbekiston sharoitida):**
  - **Moliyalashtirish manbasi:** Davlat byudjetining ma'lum bir foizi, mahalliy byudjetlarning ortiqcha qismi yoki maxsus yig'imlar (masalan, yirik korxonalarning ijtimoiy mas'uliyati doirasidagi ajratmalar).
  - **Boshqaruv:** Yoshlar ishlari agentligi, mahalliy hokimliklar va yoshlar yetakchilari ishtirokidagi maxsus komissiya tomonidan amalga oshirilishi.
  - **Ishtirok:** "Tashabbusli byudjet" mexanizmiga o'xshash tarzda, yoshlar o'z loyihalarini taqdim etishi va ovoz berish orqali eng muhimlarini tanlab olishi.

5. Yoshlar Byudjeti Xalqaro Tajribada.

Chet el davlatlarida "Yoshlar byudjeti" atamasi bevosita alohida byudjet sifatida kam uchraydi, ammo **"Ishtirokchi yoshlar byudjeti" (Youth Participatory Budgeting)** mexanizmlari keng tarqalgan:

- **AQSh, Kanada va Yevropa shaharlari:** Yoshlarga ma'lum bir hudud (maktab, mahalla) byudjetining bir qismini qanday sarflashni bevosita hal qilish imkoniyati beriladi.
- **Kanada (Toronto) va Buyuk Britaniya:** Yoshlar o'z ehtiyojlari va ustuvor loyihalarini aniqlashda, taklif kiritishda va ovoz berishda ishtirok etadi. Bu byudjet ta'lim, jamoat joylari, sport va san'at loyihalariga yo'naltiriladi.

6. Yoshlar byudjetining kamchiliklari va ustunliklari

Kamchiliklari (Qiyinchiliklari)	Ustunliklari (Afzalliklari)
Samaradorlik xavfi: Loyihalar xarajatlari ortiqcha bo'lishi yoki yetarlicha professional tayyorlanmaslik ehtimoli	**Demokratiyani rivojlantirish:** Yoshlarning fuqarolik faolligini, javobgarlik hissini oshiradi.
Siyosiylashuv: Byudjet mablag'lari taqsimotida mahalliy siyosiy guruhlar ta'siri kuchayishi xavfi.	**Ehtiyojlarni aniq qondirish:** Loyihalar yoshlarning real ehtiyojlariga mos bo'lishini ta'minlaydi.

Moliyalashtirish barqarorligi: Maxsus jamg‘arma manbalari doimiy bo‘lmasligi mumkin.

Qisqa muddatli loyihalar: Yoshlar ko‘pincha uzoq muddatli strategik loyihalar emas, balki tez natija beradigan loyihalarni tanlashi.

Byudjet shaffofligi: Byudjet jarayonlari yoshlar uchun ochiq va tushunarli bo‘ladi.

Innovatsiya va ijodkorlik: Yoshlarning yangi, innovatsion g‘oyalarini moliyalashtirish imkonini beradi.

XULOSA

O‘zbekistonda byudjet tizimi unitar davlatlarga xos bo‘lgan ikki pog‘onali modelda ishlaydi, ammo “Tashabbusli byudjet” orqali aholi ishtiroki jadallashmoqda. Xalqaro tajriba zamonaviy byudjetlarning ochiqlik, natijaga yo‘naltirilganlik va ijtimoiy aspektlarga (yashil, gender, yoshlar) e’tibor qaratish kabi tendensiyalarini ko‘rsatmoqda. O‘zbekistonda alohida byudjet turi sifatida ****“Yoshlar byudjeti”****ni joriy etish yoshlar siyosatini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Bu byudjet, ayniqsa, ishtirokchi byudjetlash (participatory budgeting) mexanizmi orqali amalga oshirilsa, yoshlarning davlat mablag‘larini sarflashdagi mas’uliyatini oshiradi, o‘z ehtiyojlarini samarali qondiradi va ularda davlat ishlariga daxldorlik hissini shakllantiradi. Kamchiliklarni bartaraf etish uchun esa byudjet jarayonlarida professional yordam va qat’iy nazoratni ta’minlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va Rasmiy manbalar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi (eng so‘nggi tahrirlari).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Tegishli farmonlari va qarorlari (masalan, byudjet shaffofligi va yoshlar siyosatiga oid).
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligining rasmiy hisobotlari va tahliliy materiallari.

II. Darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va ilmiy adabiyotlar:

5. Byudjet tizimi va byudjet jarayoni bo‘yicha mahalliy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari (Masalan: Moliya, Budjet hisobi, Davlat byudjeti nazariyasi bo‘yicha).
6. Xorijiy davlatlarda byudjet tizimi, ishtirokchi byudjetlash (Participatory Budgeting) va byudjet shaffofligi bo‘yicha xalqaro ilmiy nashrlar.

III. Internet manbalari (Maqolalar, Tahliliy hisobotlar):

7. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali.
8. O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligining rasmiy veb-sayti.
9. "Tashabbusli byudjet" loyihasining rasmiy portali.
10. Jahon banki (World Bank) va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMT TD)ning O‘zbekistondagi byudjet islohotlari va yoshlar dasturlariga oid tahliliy hisobotlari.
11. LEX.UZ - O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.